

УДК 811.124

ЛАТИНСЬКОМОВНА ПСИХІАТРИЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ: ФОРМАЛЬНИЙ І СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТИ

Гриценко Світлана Павлівна,

канд. філол. наук, доц.,

Чухно Юлія Василівна,

студ.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядається історія становлення латинськомовних психіатричних термінів, їх мотивація, способи творення, формальна та семантична структура.

Ключові слова: термін, термінологія, спосіб словотвору, словотвірний тип, опосередковані запозичення, термінологізація, вмотивованість, лексичне значення.

Наукова термінологія є невід'ємним компонентом динаміки лексикону будь-якої мови. Сфера її використання розширюється: вона наявна не лише у науково-технічній літературі та функціонує в середовищі фахівців, а й активно проникає в усне мовлення різних соціальних верств населення, в художню літературу, публіцистику.

Поступ медицини як науки супроводжується розбудовою та унормуванням її фахової лексики, яка неодноразово ставала об'єктом різноаспектних досліджень, зокрема Р. Стецюк та Л. Запоточна надали структурно-семантичну характеристику кардіологічної термінології, С. Дудецька розглянула метафоризацію як спосіб термінотворення черепно-щелепно-лищевої хірургії і стоматології, І. Томка та І. Семенко зацентували увагу на проблемі упорядкування стоматологічних термінів, О. Маковська дослідила когнітивно-прагматичний аспект термінології пластичної хірургії, Н. Місяць, В. Білоус й А. Білоус проаналізували тенденції розвитку української офтальмологічної термінології etc. Однак, лінгвісти лишилися осторонь проблеми формування та унормування психіатричної термінології. Ця обставина спонукає до докладного вивчення формальної та семантичної структури латинськомовних психіатричних термінів, до виявлення явищ варіативності у відповідній терміносистемі.

Метою роботи є системний аналіз психіатричних термінів латинського походження та процесу їх нормалізації у сучасній українській мові. **Об'єктом** дослідження є психіатричні латинськомовні терміни, що з'явилися в науковій комунікації представників цієї галузі знань упродовж її історичного розвитку. **Предметом** дослідження є формальна та семантична структура латинськомовних психіатричних термінів та їх рецепція в сучасній українській мові. **Наукова новизна** роботи зумовлена актуалізацією уваги на етимонах та мотивації психіатричної фахової лексики, створення вокабулярія психіатричних терміноелементів латинського походження, котрий здатний експлікувати внутрішню форму терміна, полегшуючи тим самим його сприйняття, розуміння та правильне вживання. Результати дослідження можуть слугувати у виборі найоптимальнішої методики вивчення психіатричної термінології та укладанні фахових словників даної галузі, що сприятиме виявленню внутрішніх мовних механізмів побудови термінологічних одиниць.

Матеріалом опису стали 100 психіатричних термінів, зафіксованих у "Психіатричному енциклопедичному словнику" Й. Стоїменова, в "Українсько-латинсько-англійському медичному енциклопедичному словнику" Л. Петрух, І. Головка,

та у "Словнику-довіднику психіатричних термінів" Г. Кожиної, Г. Самордакової, В. Коростій.

Структурно-словотвірні особливості термінології різних галузей є предметом лінгвістичних досліджень як в діяхронному, так і в синхронному аспектах її вивчення. Зокрема, Д. Якимович-Чапран досліджує розгортання процесів калькування в термінотворенні на матеріалі української мовознавчої термінологіки XVI–XVII ст. Процеси термінотворення на сучасному етапі розглядають Л. Філюк (вивчає систему словотвірних типів суфіксального способу, їхню продуктивність та головні чинники функціонування цього способу словотворення), Л. Малевич, Д. Шафран (аналізують структурні типи багатокомпонентних термінологічних одиниць, способи оптимізації їхньої зовнішньої форми та проблеми кодифікації), Л. Гаращенко (досліджує словотвірну адаптацію новітніх французьких запозичень в українській термінології), М. Тимошик (аналізує засади термінотворення, а саме доцільність та наукову обґрунтованість запровадження в українській термінології калькованих з іноземних мов термінів і понять) etc.

Цікавою для едиції є психіатрична термінології іншомовного походження. Зауважимо, що під іншомовною лексемою, слідом за Д. Будняк, ми розуміємо "слово, яке прийшло у мову для вираження понять, диференціації уже наявних і позначення раніше невідомих предметів і явищ" [Будняк, 1991, 12–13]. Найчастіше мовою-реципієнтом переймаються лексеми, однак запозиченими "елементами чужої мови" можуть виступати також морфеми та синтаксичні конструкції [Ярцева, 1998, 112].

Шлях формування медичної термінології на латинській основі можна вважати унікальним: "жива система окремо взятої мови використовується, хоч і вибірково, в абсолютно новій якості, і сама латинська мова, що, втрачаючи своє існування у формі живої мови, продовжує інше, вже штучне життя у новій сфері" [Новодранова, 1990].

Упродовж багатовікового розвитку медицини в її терміносистемі виробились певні способи словотворення, котрі забезпечують появу нових термінів, а саме: морфологічний (афіксації (суфіксальний, префіксальний, префіксально-суфіксальний), осново- і словоскладання) та синтаксичний (утворення терміна із словосполучення). Створення медичної термінології психіатрії відбиває всі структурні напрямки словотворення: терміни-однослови, терміни-композиції та терміни-словосполучення.

Значне місце в медичній терміносистемі займають терміни-однослови. Основним засобом їхнього творення є морфологічний. На думку О. Самолисової та А. Ніколаєвої, цей спосіб є продуктивним у термінології, оскільки на перший план виступають ті семантико-граматичні особливості морфологічно утворених слів, які дають можливість використовувати однотипні способи словотворення для позначення однотипних понять, тобто у морфологічній структурі термінів, утворених шляхом афіксації, органічно закладені основи структурної систематизації, що має першочергове значення для термінології. Сміслові значення термінів, утворених морфологічним способом, виражене, як правило, мотивованою основою, афікси ж мають, в основному, значення узагальнюючого характеру [Самолисова, 2005, 201–204].

Суфіксальний спосіб словотворення – найпоширеніший у термінологічному словотворенні. Приєднуючись переважно до іменних основ, суфікси утворюють слова на позначення певних понять чи явищ об'єктивної дійсності. Словотворчі

морфемі представлені як власне українськими суфіксами, так і запозиченими. Виділяються спільнослов'янські суфікси *-ість/-ость/-асть/*, *-ин(а)/-ін(а)*, *-ок* та іншомовного походження *-ація(я)*, *-изм/-ізм*, *-ин/-ін*, *-аз(а)*, *-оз(а)*, *-ит*, *-атор/-ятор*, *-ист*, *-ант*, *-ом(а)* та ін.

Серед задекларованих 100 психіатричних термінів суфіксальним способом утворена найбільша кількість лексем, зокрема вищою продуктивністю відзначається адаптований варіант латинського суфікса *-atio* – *-ація* (39 %). Цей суфікс вказує на видові ознаки віддієслівних іменників, а також використовується для утворення іменників на позначення дії чи результату дії: *aggravo* > *агравация* ‘свідоме перебільшення психічно хворим симптомів дійсно існуючого захворювання з метою виокремлення якоїсь вигоди, спотстерігається при психопатії, олігофренії, неврозі’; *itero* > *ітерація* ‘дворазове чи багаторазове повторення окремих слів, фраз чи цілих речень, рухів або складних рухомих актів’, *lallo* > *лалація* ‘заїкання, зумовлене психічними хворобами, яке доходить до незрозумілого мовлення’, *rumino* > *румінація* ‘спосіб мислення, при якому одні й ті ж думки чи теми переживаються повторно (багаторазово), "переживаються" до появи інших форм психічної активності’, *abalienus* > *абалінація* ‘відчуження; симптом особистісних змін, що найчастіше спостерігається при шизофренії’, *agglutino* > *аглютинація* ‘злиття окремих слів чи їх частин, через що вони можуть залишатись семантично "прозорими", але можуть і втрачати свій сенс’. При утворенні термінів від основи супін найчастіше використовуються похідні від *-atio* суфікси з тією ж семантикою *-сія*, *-ція*, *-зія*, *-яція*: *illuso* > *ілюзія* ‘розлад сприйняття, що виражається у неправильному, викривленому сприйнятті реально-існуючих предметів та явищ’, *obsideo* > *обсесія* ‘нав’язливість, ідея, почуття чи спонукання, котрі періодично вдираються у свідомість, не дивлячись на їх небажаність; складова частина обсесивно-компульсивного розладу – нав’язливого стану’, *opprimo* > *опресія* ‘пригніченість, смуток, пригнічений стан при психічних розладах’ etc.

Значна частина українських психіатричних термінів утворена за допомогою суфіксів *-ість/-асть/-ость* (16 %) і позначають фізичний стан та властивості істот, організмів, концентрування певних ознак предметів та явищ дійсності. Наприклад: *explodo* > *експлозивність* ‘схильність до прояву роздратування, яке часто супроводжується агресивними вчинками’, *delinquentia* > *деліквентність* ‘синдром патохарактерологічної реакції у підлітків, що виражається у здійсненні ними дрібних правопорушень і вчинків, що не прирівнюються до злочинів’, *dyscordans* > *дискордантність* ‘неузгодженість окремих психічних процесів’, *rigeo* > *ригідність* ‘заціпеніння, скованість, напр. при екстрапірамідних порушеннях і деяких психічних захворюваннях’, *sensus* > *сенсильність* ‘здатний сприймати подразнення (при психічних захворюваннях), *patior* > *пасивність* ‘відсутність прагнення впливати на оточуючу дійсність, що проявляється як у динамічній, так і в психічній сфері’.

Як засвідчує аналіз української психіатричної термінології, значна частина номенів утворена за допомогою суфікса *-ізм*, який відзначається нижчою продуктивністю (12 %), порівняно з іншими. Деривативи з суфіксом *-ізм* визначають в психіатричній термінології властивості, ознаки живих організмів, зокрема: *humanus* > *гуманізм* ‘система поглядів, що визнають цінність людини як особистості, захист її

гідності і свободи розвитку’, *ego* > *egoїзм* ‘психічний стан, при якому хвилювання і дії індивіда визначаються виключно прагненням до отримання особистої вигоди з уникненням особистої шкоди’, *bestia* > *бестіалізм* ‘схильність до статевого акту з тваринами’, *nicotinum* > *нікотинізм* ‘гостре або хронічне отруєння тютюновим нікотином’, *Thebaicum* > *фебанізм* ‘гостре чи хронічне отруєння опіумом’.

Непоширеними (1,5 %) у психіатричній термінології є іменники, утворені за допомогою суфіксів *-тор/-атор/-ятор*, що позначають особу, предмет, речовину, орган, характеризують відношення до того, що названо мотивованим словом: *insulo* (*insilio*) > *ізоляція* > *ізолятор* ‘спеціально обладнане приміщення в лікарні, призначене для ізоляції хворих, які занадто неспокійні’.

Префіксально-суфіксальний спосіб творення нових термінів характеризується одночасним приєднанням двох афіксів – префіксів і суфіксів, що несуть різне смислове навантаження. Головну семантичну роль у цьому типі терміноутворення відіграють префікси, основною рисою значеннєвої структури яких є функціонально-семантична спеціалізація, суфікси, у свою чергу, містять досить високий ступінь узагальненості й оформлюють похідну основу.

Префіксально-суфіксальний спосіб творення термінів серед опрацьованих нами лексем представлений спорадично: *inadequo* > *неадекватність* ‘невідповідність окремих психічних явищ або їх сукупності зовнішнім обставинам’.

До продуктивних способів українського словотворення медичної термінологіки належить осново- та словоскладання. Терміни-композиції функціонують у тісному зв’язку із системою словосполучень. Цей спосіб дає можливість точно характеризувати предмети та явища за кількома ознаками. При творенні складних і складених термінів використовуються як компоненти, що у мові вживаються як самостійні слова (*грацидоманія* ‘непереборне прагнення схуднути, страх повноти’, *аблутоманія* ‘нав’язливе миття рук (іноді до крові) через нав’язливі думки, що вони брудні чи заражені; зустрічається при нав’язливому неврозі, психостенії і нав’язливих станах в рамках інших психічних захворювань’), так і компоненти, що самостійно не вживаються (*авітаміноз* ‘захворювання, викликане відсутністю чи недостатчею вітамінів в їжі’, *еквівалент* ‘гострий розлад психіки при епілепсії котрий вважають заміником сильного епілептичного припадку’, *магніцид* ‘людина, яка вбиває високоповажну особу’, *агітофазія* ‘швидке мовлення, що мало запам’ятовується, спостерігається у стані психічного збудження’).

Окреслюється невелика група термінів, утворена безафіксним способом, запозичивши лише основу латинського відповідника, наприклад: *defectus* > *дефект* ‘поява у людини у емоційно-вольовому чи інтелектуальному плані стійких нездорових елементів внаслідок уражень головного мозку, епілепсії чи інших несприятливих ситуацій, чинників’, *debilis* > *дебіл* ‘хворий дебільністю, легким ступенем слабоумства, розумовий розлад’, *complexus* > *комплекс* ‘група уявлень, об’єднаних яким-небудь хвилюванням, зазвичай емоційно-забарвлені’, *parricida* > *паріцид* ‘найчастіше, це вбивство батьків, спостерігається і при психічній патології’ etc.

При творенні прикметників іншомовного походження, що є складовими елементами термінів-словосполучень, використовуються суфікси *-альн*, *(-яльн)* для вираження ознаки за дією, властивості об’єкта (*abnorma* > *анормальний* ‘ненормальний,

нерегулярний', *imputo* > *імпутабельний* 'поняття, що використовується у судовій психіатрії: осудна людина, яка здатна розуміти суть вчиненого нею, а також керувати своїми вчинками', *juvenilis* > *ювенільний* 'поняття використовується для позначення процесів дитинства: ювенільний вік, психоз тощо'), та -ивн (-тивн), -н на позначення характеристик, оцінки предметів (*aborior* > *абортивний* 'вживається як прикметник у таких термінах як : *абортивна маячня* 'не зовсім оформлена маячня, що включає в себе окремі відрізки таких ідей, що не встигли розгорнутися і швидко зазнали зворотнього розвитку', *pallio* > *паліативний* 'такий, що приносить лише тимчасове полегшення, послаблює прояви хвороби, але не виліковує її', *obligatus* > *облігатний* 'термін, що використовується для позначення властивості притаманної певному психічному явищу, стану, процесу').

Окреслюється група латинських термінів грецького походження (8%); вони представлені переважно термінами-композиціями, утвореними способом основоскладання: *нікотиноабузус* > *nicotinabusus* (*nicotinum* + *abusus*) 'зловживання нікотину чи тютюну; надмірне куріння', *пальнеброскенція* > *palpebra* + *spectatio* 'психотерапевтичний прийом, що доповнює аутогенне тренування і полягає у викликанні елементарних зорових відчуттів типу фотопсії при дозованому натисненні на очні яблука при закритих очах і зосередженні на цьому уваги пацієнта' etc.

Деякі терміни були утворені шляхом термінологізації слів загальноживаної лексики і вживаються також в інших терміносистемах, зокрема: *абстракція*, *егоїзм*, *дефект*, *фурор*, *ексцес* etc. Внаслідок термінологізації відомі слова або втрачають зв'язок зі своїм первісним значенням, набуваючи якісно нових значень, або зберігають зв'язки із ним. Таке явище пов'язане зі особливостями самого терміна, адже його вживання передбачає обмеження певною сферою і часто саме контекстуальним значенням, яке може змінити свої семантичні відтінки або ж взагалі бути незрозумілим в іншому оточенні.

Серед іншомовних психіатричних термінів виокремлюються такі, які при запозиченні не змінили своєї формальної структури і вживаються в тій самій граматичній формі, що і в мові-джерелі: *vesania* > *везанія* 'шаленість, божевілля', *ebrietas* (f) > *єбриєтас* (n) 'просте алкогольне сп'яніння', *pica* (f) > *ніка* (f) 'спотворений смак, надання переваги неїстівним і навіть шкідливим речовинам, предметів', *sacer* (m, f, n) > *сацер* (m) "священна хвороба" – одержимість хворого силою, що знаходиться поза ним', *semisomnus* (m, f, n) > *семісомнус* (m) 'стан напівсвідомості, при якому зберігається реакція на біль, супроводжується амнезією', *tremor* (m) > *тремор* (m) 'ритмічний рух, який може охопити будь-яку частину тіла' etc.

Формальний аналіз 100 українських психіатричних термінів латинського походження засвідчив перевагу термінів, утворених суфіксальним способом, зокрема, за допомогою найпродуктивнішого суфікса *-ація*. Особливо цікавими є поодинокі випадки словотворення від основи супін безафіксом способом.

Проаналізувавши семантичну структуру психіатричних термінів, зазначимо, що більшість термінів (90 %) у мові-реципієнті зазнали звуження семантики, що є закономірним і зумовлене специфікою терміна як мовної одиниці. Підсумовуючи, зауважимо: процес становлення, унормування і окреслення перспектив подальшого розвитку української психіатричної термінології потребують ще значної уваги фахівців лінгвістів та медиків.

Гриценко С. П., канд. филол. наук, доц., Чухно Ю. В., студ.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

Латиноязычная психиатрическая терминология: формальный и семантический аспекты

Рассмотрена история становления латиноязычных психиатрических терминов, их мотивация, способы образования, формальная и семантическая структура.

Ключевые слова: термин, терминология, способ образования, словообразовательный тип, опосредованные заимствования, терминологизация, мотивированность, лексическое значение.

Hrytsenko S. P., Ph. D., Associate Professor, Chukhno Y. V., Student

Taras Shevchenko National University of Kyiv

Latin-Genesis Psychiatric Terminology: Formal and Semantical Aspects

The present paper addresses history of becoming of latin-genesis psychiatric terms, their motivation, methods of creation, formal and semantical structures.

Key words: term, terminology, method of creation, derivational type, mediate adoption, terminologization, motivation, lexical meaning.

Література:

1. Будняк, Д. В. Полонизмы в современном украинском литературном языке : автореф. дис. ... доктора филол. наук : 10.02.02 "Языки народов СССР. Украинский язык" / Д. В. Будняк. – К., 1991. – 56 с.
2. Гнатишена, І. М. Сучасна німецька медична термінологія (аспекти етимології, структури та інтернаціоналізації) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 "Германські мови" / Гнатишена Ірина Михайлівна. – Чернівці, 1996. – 168 с.
3. Дворецкий, И. Х. Латинско-русский словарь. – [2-е изд., перераб. и доп.] – М. : Русский язык, 1976. – 1096 с.
4. Деборин, А. М. Заметки о происхождении научных понятий и терминов / А. М. Деборин // Вопросы языкознания. – 1957. – № 4. – 12–13 с.
5. Кожина, Г. М. Словника-довідника психіатричних термінів / Г. М. Кожина, Г. О. Самардакова, В. І. Коростій та ін. – Х. : ХНМУ, 2012, – 162 с.
6. Новодранова, В. Ф. Латинские основы медицинской терминологии (именное словообразование) : дис. ... доктора филол. наук : 10.02.19 "Теория языка". – М., 1990. – 501 с.
7. Петрух, Л. І. Українсько-латинсько-англійський медичний енциклопедичний словник : у 4-ох т. / Л. І. Петрух, І. М. Головка. – Львів : Нац. мед. ун-т ім. Данила Галицького. – Т. 1. – К. : ВСВ "Медицина", 2012. – 704 с.
8. Петрух, Л. І. Українсько-латинсько-англійський медичний енциклопедичний словник : у 4-ох т. / Л. І. Петрух, І. М. Головка. – Львів : Нац. мед. ун-т ім. Данила Галицького. – Т. 2. – К. : ВСВ "Медицина", 2013. – 744 с.
9. Самолисова, О. Поняття "термінологія" та деякі аспекти українського медичного терміноутворення / О. Самолисова, А. Ніколаєва // Українська термінологія і сучасність. – Вип. VI. – К. : КНЕУ, 2005. – С. 201–204.
10. Стоіменов, Й. А. Психиатрический энциклопедический словарь / Й. А. Стоіменов, М. Й. Стоіменова, П. Й. Коева и др. – К. : МАУП, 2003. – 1200 с.
11. Языкознание. Большой энциклопедический словарь / [Гл. ред. В.Н. Ярцева. – 2-е изд.]. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1998. – 685 с.

Стаття надійшла до редакції 10.04.14